

איסור בל תגרע בציצית בלי תכלת

שאל יידי' אלעזר וויינרעב

במשך העשרים שנה האחרונות התחדשה בכלל ישראל התעניינות בענין חידוש מצות תכלת בציצית. כמה פוסקים וגדולים כתבו דעתם בענין זה ולא באתי כאן להוסיף עניות דעתי לדבריהם האם בזמן הזה מחוייבים אנו להטיל תכלת הנעשית מהארגמון כהה קוצים או של הרבי מראדזין או אם במקום שאין לנו מסורת אין לנו ללבוש תכלת מסופקת. אבל כשעיינתי בדברי הפוסקים שכותבים בענין זה ראיתי הרבה סברות וטענות שצריכים בירור והבנה והחלטתי לעיין בהם ולכתוב באופן מסודר שיטות הראשונים והאחרונים ומה שנראה לעני"ד בעיניי אלו. הענין הראשון שבו אני אתעניין בהפרקים הבאים הוא איסור בל תגרע ושייכותו למי שלובש ציצית בלבן בלי תכלת. ראיתי שהרה"ג ר' צבי שעכטער שליט"א כתב בספר "תכלת: מצוה בהתחדשותה" שיצא לאור ע"י קרן מיכאל שארף להוצאת ספרים ע"י ישיבה אוניברסיטה תשנ"ז שלדעתו מי שיש בידו האפשרות ליקיים מצות תכלת ואינו מטריח א"ע ליקיימו הרי הוא עובר בלאו זה, ומקורו בדברי הבית הלוי ונביא דבריו לקמן ונענין בהם. מאמר זה מתחלקת לששה פרקים:

- פרק א) שיטות הראשונים במהותו של איסור לא תגרע
- פרק ב) דעת הבית הלוי
- פרק ג) דעת הרבי מראדזין ז"ל
- פרק ד) דעת הרב ירוחם פישל פערלאו ז"ל
- פרק ה) כמה סברות לעני"ד
- פרק ו) סיכום דברינו

פרק א'

הרמב"ם בפרק ב' מהלכות ממרים הלכה ט' פירש את מהותו של איסור בל תוסיף ובל תגרע וז"ל כיצד הרי כתוב בתורה לא תבשל גדי בחלב אמו מפי השמועה למדו שזה הכתוב אסר לבשל ולאכול בשר בחלב בין בשר בהמה בין בשר חיה אבל בשר העוף מותר בחלב מן התורה אם יבוא בית דין ויתיר בשר חיה בחלב הרי זה גורע ואם יאסור בשר העוף ויאמר שהוא בכלל הגדי והוא אסור מן התורה הרי זה מוסיף. אבל אם אמר בשר העוף מותר מן התורה ואנו נאסור אותו ונודיע לעם שהוא גזירה שלא יבוא מן הדבר חובה ויאמרו העוף מותר מפני שלא נתפרש כך החיה מותרת שהרי לא נתפרשה ויבא אחר לומר אף בשר בהמה מותרת חוץ מן העז וכו' אין זה מוסיף אלא עושה סייג לתורה וכן כל כיוצא בזה עכ"ל

המנחת חינוך במצוה תנ"ד כתב שאין כונת הרמב"ם דדוקא בכי האי גוונא עוברים [בבל תוסיף] ולא בגוונא אחרינא כגון בעשה דהא מבואר להדיא בר"ם פ"ד מהל' תפלה הלכה י"ב גבי ברכת כהנים דאם מוסיף ברכה אחת וכו' על זה נאמר לא תוסיף ע"ש

נמצא לשיטת הרמב"ם שיש שני סוגים באיסור בל תוסיף ואיסור בל תגרע הראשון בתקנת חכמים שאינם רשאים לאסור או להתיר כאילו הם מוסיפים או מבטלים דבר מן התורה והשני הוא על היחיד שאינו רשאי להוסיף על שום מצוה מדעת עצמו או לגרע ממנו

במסכת זבחים פ' ע"א הניתינן במתן ארבע שנתערבו בניתינן במתן אחת ר"א אומר ינתנו במתן ארבע ר' יהושע אומר ינתנו במתנה אחת אמר לו ר"א הרי הוא עובר על בל תגרע אמר לו רבי יהושע הרי הוא עובר על בל תוסיף א"ל ר"א לא נאמר בל תוסיף אלא כשהוא בעצמו א"ל ר"י לא נאמר בל תגרע אלא כשהוא בעצמו ועוד אמר ר"י כשנתת עברת על בל תוסיף ועשית מעשה בידך כשלא נתת עברת על בל תגרע ולא עשית מעשה בידך ע"כ לשון המשנה ועיין בחידושי הריטב"א שהקשה דשיטת ר"י צריך ביאור אם הוא עובר על בל תגרע אם לאו שלפי התשובה הראשונה אינו עובר אלא כשהוא בעצמו ולהתשובה השניה הרי הוא עובר על בל תגרע ועוד צ"ב לדעת ר"א ור"י למה אינו עובר בבל תוסיף ובל תגרע אלא כשהוא בעצמו

בראש השנה ט"ז ע"ב בתוס' ד"ה ותוקעים הקשו על הא דתוקעין ומריעין כשהן עומדין כדי לערבב את השטן דהא קא עוברין על בל תוסיף ותירצו דאין שייך בל תוסיף בעשיית מצוה אחת

איסור בל תגרע בציצית בלי תכלת

שאל יידי' אלעזר וויינרעב

ב' פעמים כגון כהן אם מברך וחוזר ומברך אותו ציבור ועיין בתוס' הרא"ש שכתב וז"ל ולא שייך בל תוסיף אלא כשהוא מוסיף באותו מצוה ועיין בחידושי הר"ן שכתב ג"כ כעין מה שכתבו התוס' ותוס' הרא"ש

אבל הרשב"א בחידושו הביא קושיית התוס' ותירוצם והוא כתב שאין זה קושיא כלל דאין אומרים בל תוסיף אלא במקום שהוא מתכוון מדעת עצמו להוסיף מצוה על התורה אבל כשהחכמים מוסיפים מצוה מאיזה סיבה כמו ביום טוב שני וכדומה אין בזה משום בל תוסיף כלל דהא מצוה לשמוע דברי חכמים וכן הכא לצורך תקנו לתקוע ולחזור לתקוע והטורי אבן הקשה עליו איך יש רשות ביד בית דין לעקור דבר מה"ת בקום ועשה דהרי יש איסור בל תוסיף ומדברי הרמב"ם שהבאנו לעיל נראה שיש רשות ביד ב"ד להוסיף מצוה או לגרע מצוה מהתורה במקום שרואים שיש צורך לכך ואין בזה משום איסור בל תוסיף ובל תגרע כלל ורק אסור להם לומר שחייב מצוה זו מדאורייתא היא ולכן אינם עוקרים דבר מה"ת בתקנתם שהרי אין בזה איסור בל תוסיף כלל שלא אמרו דמה"ת הוא להוסיף על התקיעות אלא דחייב מדרבנן הוא וכן י"ל דשיטת הרשב"א כהרמב"ם בזה ולכן לא היה קשה לו קושיית הטורי אבן

והרשב"א מוסיף על זה דהוא הדין בבל תגרע לצורך שהב"ד יכולים לאסור לעשות מצוה שהיא חייב מה"ת אם הם רואים שיש צורך לכך וכגון תקיעת שופר ברה"ש שחל בשבת דאע"פ שיש איסור בל תגרע בזה החכמים רשאים לגזור וצ"ל דהפירוש הוא ג"כ כמו שכתבנו בדין בל תוסיף שאין כונתם לגרע מהתורה ולומר שאין זה מצוה לתקוע בשופר בר"ה אלא שמצוה היא מה"ת ועדיין מצוה היא אבל אנו גוזרים שבמקרה מסויימת אין לקיים מצוה זו שאנו רואים שיש צורך גדול בכך

הטורי אבן כתב דמשמע מהרשב"א דמי שאינו תוקע כלל בר"ה עובר באיסור בל תגרע מלבד מה שהוא ביטל מצות עשה מה"ת והקשה עליו דא"כ למ"ד לאו שאין בו מעשה לוקין עליו כל המבטל מצות עשה ילקה עליו משום בל תגרע והא לא מצינו ע"ש ועיין בהגהות אמרי ברוך על הטורי אבן שכתב וז"ל שאין כונת הרשב"א

שהיה בל תגרע על אדם שאינו מקיים אחת ממצות עשה אלא קושייתו על גזירת החכמים שגזרו לגרוע מהתורה שהתורה אמרה תקעו והם גזרו שלא לתקוע וכו' ע"ש וזה מתאים לשיטת הרמב"ם שיש שני סוגי איסור בל תגרע וכונת הרשב"א בדבריו על איסור בל תגרע היתה שב"ד לא עברו בבל תגרע בגזירתם שהרי יש להם רשות לגזור במקום שיש צורך לכך ורק אסור להם לומר שהתורה לא חייבה אותנו לתקוע ביום שבאמת מן התורה מחוייבים אנו לתקוע וגם בחידושי החתם סופר פירש כן בדעת הרשב"א שגם הרשב"א סובר דאין איסור בל תגרע אלא במי שעושה מצוה לא בשלימותה וכן הוא שיטת החתם סופר עצמו ז"ל וא"כ לדעת האחרונים הנ"ל שיטת הרשב"א הוא כהרמב"ם שיש שני סוגי איסור בל תגרע הא' - בתקנת חכמים שאינם רשאים לאסור או להתיר כאילו הם מוסיפים או מבטלים דבר מן התורה והשני הוא על היחיד שאינו רשאי להוסיף על שום מצוה מדעת עצמו או לגרע ממנו והיינו להוסיף על המצוה או לגרע מהמצוה ולא במי שאינו עושה המצוה לגמרי

אבל הטורי אבן והרבה אחרונים הבינו מדברי הרשב"א שיש איסור בל תגרע בכל מי שמבטל מצות עשה והטו"א בקונטרס אבני מילואים דף כ"ח ע"ב ד"ה הרי חולק על זה וז"ל דאינו עובר בל תגרע אלא דאם גרע אפילו הכי כשר בדיעבד ולא ביטל מצותו כגון מתן ד' דקי"ל רפ"ד דזבחים כל הניתנין על מזבח החיצון שאם נותנן מתנה אחת כיפר אבל היכי דמגרע ביטל מצותה לגמרי ופסול אפילו בדיעבד כגון כל הני דקי"ל ד' פרשיות שבתפילין וכו' אינו עובר בבל תגרע דאין לשון גרעונו נופל אלא שהיכא שעשה מצוה אלא שלא עשה בשלימותה ובמילואה וחיסר קצת מטכסיסי המצוה וכו' עכ"ל ע"ש והביא ראיה לשיטתו דלא רק במקום שלא עשה המצוה כלל אינו עובר בב"ת אלא ג"כ במקום שהיתחיל המצוה ולא יצא כלל אינו עובר דהוי כאילו לא עשה המצוה

איסור בל תגרע בציצית בלי תכלת

שאל יידי' אלעזר וויינרעב

כלל מהא דאמרינן בסוכה דף ל"א לא מצא אתרוג לא יביא פריש משום דנפיק מיניה חורבא ותיפוק ליה דלא יביא פריש שאם לא יטול כלל הא ליכא הרך לאו דבל תגרע שלא היתחיל במצוה כלל ואם יטול השלשה מינים וחסר לו האתרוג הא עובר על בל תגרע שהרי היתחיל במצוה ולא גמרה ומוכרח דכיון דמעכב ולא יצא ידי חובתו ליכא ג"כ הלאו ובסוף דבריו הביא ראייה מהספרי לשיטת הרשב"א וז"ל הספרי מנין שאין מוסיפין לא על הלולב ולא על הציצית ת"ל לא תוסיף עליו ומנין שאין פוחתין מהן ת"ל לא תגרע ממנו ומשמע מהספרי שהלוקח ג' מינים שבלולב או המגרע במצות ציצית (לכאורה היינו מי שמטיל ג' ציציות) עובר הוא על איסור בל תגרע והא לכו"ע ד' מינים שבלולב מעכבין זה את זה וגם אינו יוצא ידי חובתו בג' ציציות וא"כ צ"ל דאפילו המבטל מצות עשה לגמרי עובר בבל תגרע

ונראה די"ל דשיטת הטו"א מתאים לשיטת התוס' שהבאנו לעיל דהא י"ל שכמו שאינו עובר בבל תוסיף אלא כשהוא מוסיף באותה מצוה ולא כשהוא עושה המצוה ב"פ כן אינו עובר בבל תגרע אלא כשהוא גורע מאיזה מצות עשה ולא כשהוא אינו עושה אותו מצוה כלל וא"כ י"ל דלשיטתם אינו תלוי בדעת המוסיף על המצוה דהיינו אם הוא מדעת עצמו או מדעת ב"ד אלא כל המוסיף בתוך איזה מצוה ה"ה עובר בבל תוסיף וכן במי שמגרע מהמצוה צריך לגרע מתוך המצוה ורק מי שעושה את המצוה ב"פ אינו עובר וגם ב"ד אינם יכולים להוסיף בתוך מעשה המצוה אלא דהם יכולים ליחייב לעשות המצוה ב"פ כעין מה שתיקנו בתקיעת שופר אבל לשיטת הרשב"א (לדעת הטו"א שהרשב"א סובר שהמבטל מצות עשה עובר בבל תגרע) אין לחלק בין בתוך המצוה לעשייתו ב"פ אלא הכל תלוי בהוספה אם הוא מדעת עצמו או מדעת ב"ד

ובזה נ"ל שיש לבאר השקלא וטריא בין רבי אליעזר ורבי יהושע בזבחים דהא לדעת הרשב"א והרמב"ם יש לומר דכמו כשחז"ל מוסיפים איזה מצוה על התורה אין בזה משום בל תוסיף משום שלא הוסיפו בכונה לומר שהתורה צויה לעשות כן אלא שגזרו את זה משום שראו צורך לכך ג"כ בניתינן במתן ד' שנתערבו במתן א' היחיד לא התכוון להוסיף על מצות התורה אלא שעשה כן מחמת ספק שכן ציוו לו החכמים לעשות במקרה כזו שיש ספק ואין בזה משום בל תוסיף וזהו מה שהשיבו דאין בו משום בל תוסיף אלא כשהוא בעצמו ולא נתערבה כלל שאז אם הוא מוסיף או מגרע על המצוה עובר בבל תוסיף או בל תגרע אבל כשנתערבה הרי תיקנו חז"ל במקום ספק שיש ליתן הדם או במתן אחת כר"י או במתן ארבע כר"א וגם לשיטת תוס' י"ל שזה היתה הה"א של ר"א ור"י דאין כאן משום בל תוסיף ובל תגרע משום שכן תיקנו חז"ל לעשות במקום ספק ועל זה טוען רבי יהושע [לשיטת התוס'] שאינו כן אלא דיש כאן משום בל תוסיף שכל זמן שהוא מוסיף בתוך המצוה עצמה ה"ה עובר בבל תוסיף אע"פ שהוא עושה כן מדעת ב"ד ומוטב שיעבור בבל תגרע בשב ואל תעשה משיעבור בבל תוסיף בקום ועשה וגם ב"ד אינם יכולים לגזור להוסיף או לגרע ממצות התורה או הפירוש הוא [לשיטת הרשב"א] שיש בזה משום בל תוסיף שכאן לא שייך לומר סברא זו שהרי לא תיקנו חז"ל ליקיים המצוה באופן כזו ורק מחמת פשיעתו נתערבו והשאלה הוא מה יש לו לעשות בדיעבד ואין זה דומה לשופר בשבת או לזה דתוקעין ומריעין ששם לצורך גדול עשו תקנתם ולכן ה"ה עובר בבל תגרע ומוטב שיעבור בשב ואל תעשה כהנ"ל

אבל המשנה ברורה בסימן ל"ד סעיף ב' בביאור הלכה ד"ה יניח של ר"ת הביא הסמ"ג ל"ת שס"ה שהעושה ג' טוטפות בתפילין עובר בלא תגרע ומזה הביא ראייה שמי שמניח תפילין דרש"י לדעת ר"ת און המניח של ר"ת לשיטת רש"י ה"ה עובר בבל תגרע ולכן הלושב שניהם צריך ליזהר ליכוון שאינו עושה כן רק משום ספיקא וכתב שם סברא להיפך מסברת הטורי אבן וז"ל ועוד דמי גרע זה מדמים הניתנין במתן אחד במקום דצריכין מתן ב' שהן ד' דאמרינן בעירובין דף ק' ע"א ובר"ה כ"ז דעובר על בל תגרע אף דקי"ל בזבחים בפ' ב"ש דבדיעבד כיפר עכ"פ הלא גרע הלכתחילה במצות השם ק"ו בזה דהוא לעיכובא אף בדיעבד עכ"ל והרי סברת המשנה ברורה הוא ממש הפוך מסברת הטורי אבן דהא לדעת הטורי אבן אין איסור בל תגרע אלא דוקא במי שלא יצא ידי חובתו במצוה זו ולדעת המשנה ברורה הרי זה כל שכן שאם לא יצא ידי חובתו שהוא עובר

איסור בל תגרע בציצית בלי תכלת

שאל יידידי אלעזר וויינרעב

באיסור זו וצריך עיון בדעת המשנה ברורה מה יהיה דעתו במי שביטל מצוות עשה לגמרי האם יש בזה איסור בל תגרע ג"כ

וא"כ יש לנו שלשה דיעות בהראשונים בענין מהותו של איסור בל תגרע (א) שיטת הרמב"ם (ולפי דברינו כן הוא שיטת הרשב"א) שיש שני סוגי איסור בל תגרע הראשון - בתקנת חכמים שאינם רשאים לאסור או להתיר כאילו הם מוסיפים או מבטלים דבר מן התורה והשני הוא על היחיד שאינו רשאי להוסיף על שום מצוה מדעת עצמו או לגרע ממנו והיינו להוסיף על המצוה או לגרע מהמצוה ולא במי שאינו עושה המצוה לגמרי (ב) שיטת הרשב"א (ולכאורה גם דעת הסמ"ג והמשנה ברורה) לדעת הטו"א שכל המבטל מצות עשה עובר בבל תגרע א"כ הוא מבטלו מדעת החכמים (ג) דעת התוס' (ולפי דברינו זה מתאים לדעת הטו"א) שאין איסור בל תגרע (וכמו בבל תוסיף) אלא במי שעושה המצוה (ויוצא בה) לא בשלימותה

ולכאורה בנוגע לבעייתנו בלבישת ציצית בלי תכלת נראה דלכל השיטות יש להקשות למה אין איסור בל תגרע דהא לדעת הרשב"א לפי הטו"א אפילו אם ביטל מצוה שלימה יש איסור בל תגרע וכ"ש בתכלת שאינו אלא חלק ממצות ציצית ולדעת הסוברים דאין איסור בל תגרע אלא במי שעושה מצוה לא בשלימותה הא כאן כן עשה שיצא ידי חובתו במצות ציצית אבל לא בשלימותה (אא"כ נאמר שבזה"ל גזרו חכמים שלא להטיל תכלת ואע"פ שלא נמצא מקור ברור לגזירה זו בחז"ל יש שרצו לתרץ כן וכבר כתבו הפוסקים הרבה בענין זה ואיני רוצה להכניס ראשי לבין האריות) וכן הקשו האחרונים ונעיין בדבריהם בהפרקים הבאים

פרק ב'

הבית הלוי בסימן מ"ב הביא דברי הטו"א והרשב"א ויש לו הבנה אחרת באיסור לא תגרע והוא מסכים לדעת הטו"א שמי שמבטל איזה מצות עשה לגמרי אינו עובר בבל תגרע וכל מי שלא היתחיל המצוה כלל לא שייך לומר בו שעבר בבל תגרע שהרי לא עשה כלום ששייך לומר עליו שגרע ממנו אבל הספרי דמשמע שיש איסור בל תגרע בד' מינים היינו משום שהיתחיל במצוה ולא גמרו דאפילו למאי דקי"ל ד"מ שבלולב מעכבין זה את זה הא אמרינן במנחות דף כ"ז דכשיש לו אין מעכבין ופירשו התוס' דביש לו אפילו נוטלן בזה אחר זה יוצא ורק כשאין לו הד"מ מעכבין ולכן אע"פ שלא יצא ידי חובתו ולדעת הטו"א לא שייך לומר שעבר בבל תגרע כיון שהיתחיל לעשות דבר שלבסוף יכול להיות ממעשה המצוה אם היה נוטל כל הד"מ שייך לומר בל תגרע אבל אם לא היתחיל במצוה כלל אין שייך לומר בל תגרע והגמ' בסוכה איירי במקום שאין לו אתרוג ולכן לא היה שם איסור בל תגרע אם היה מביא פריש במקום אתרוג שהרי מה שעשה בלקיחת ג' מינים אין בו אפילו התחלת המצוה שבאין לו מעכבין זה את זה ואפילו אם יביאו לו אתרוג אח"כ לא יצא יד"ח אבל הספרי איירי במקום שיש לו ד' מינים ולכן הוי כהיתחיל במצוה ולא גמרה דאם יטול הרביעי הרי יעלה לו הנטילות הראשונות למצוה ולכן הוא עובר בבל תגרע ובזה יש לנו דיעה חדשה בענין בל תגרע שבמקום שהיתחיל במצוה באופן שאם יגמור כל המעשה אז יעלה לו מה שעשה בהתחלה לצאת ידי המצוה יש כאן איסור בל תגרע אם לא יגמור המצוה אע"פ שלא יצא יד"ח כלל אבל במקום שמה שהוא עושה עכשיו אין בו מצוה כלל אפילו אם במקום אחר אותו מעשה הוא חצי מעשה מצוה אז אין בו משום בל תגרע דהא לא עשה מצוה כלל כדי לגרע ממנו ולדוגמא במצות ציצית כתב הבית הלוי דלמ"ד דד' ציצית מצוה אחת הם כשמטיל ג' ציציות אין בזה משום בל תגרע דלא מתחלת המצוה עד שיטיל הד' ואינו דומה לד' מינים שבלולב דשם אע"פ דאינו יוצא עד שיקח כולם הרי כשיש לו כולם אין מעכבין זה את זה ובנטילת כל אחד מהם יצא ידי חיובו באותו מין אבל בציצית מצוותו בד' ובג' לא עשה כלום וע"ש בדבריו

איסור בל תגרע בציצית בלי תכלת

שאל יידי' אלעזר וויינרעב

הספרי דמשמע שבציצית שייך איסור בל תגרע פירש הבית הלוי דאין הכונה שהטיל ג' ציציות אלא הכונה דהטיל לבן ולא הטיל תכלת שהרי שניהם מצוה אחת הם כמו שכתב הרמב"ם בספר המצוות מצוה י"ד דהוי היתחיל המצוה ולא גמרה ולכן הוא עובר בבל תגרע אבל מי שאין לו תכלת כמו בזה"ז מותר לו ללבוש ציצית בלי תכלת אע"פ שהוא עובר בלאו דבל תגרע משום עשה דוחה לא תעשה

וצ"ע מהסמ"ג שהבאנו לעיל פרק א' בדברי המשנה ברורה בענין ג' טוטפות בתפילין ששם כתב הסמ"ג שהוא עובר בבל תגרע ושם אי אפשר לומר שאם יגמור מעשה המצוה שאז יעלה לו מה שעשה בהנחת התפילין של ג' טוטפות למצוה שהרי מעשה המצוה הוא ההנחה ואם יסיר אותם לתקנם ולתת בהם פרשה רביעית הרי הוא יוצא המצוה לא מחמת ההנחה הראשונה אלא משום שבהנחה השניה לבש תפילין כשרים וצריך ביאור לדעת הבית הלוי איך שייך בזה איסור בל תגרע שהרי לא יצא ידי חובתו כלל וגם אין במעשה זה של הלבישה מצוה כלל

פרק ג'

הרבי מראדזין ז"ל בספרו עין התכלת אות מ"א ג"כ הקשה למה אין איסור בל תגרע במי שלובש ציצית בלי תכלת והוא חילק בין מי שאין לו תכלת למי שיש לו תכלת ולבן שבזמן שאין לו תכלת אין איסור בל תגרע ובזמן שיש לו יש איסור וז"ל והעיקר בזה דבזמן דליכא תכלת ליכא משום בל תגרע דכיון שאינו מכוון לגרוע ולעבור על בל תגרע ואדרבא הוא מכוון ורוצה לקיים המצוה אלא משום שא"א לו להשיג התכלת מטיל עכ"פ לבן ליכא בזה משום בל תגרע דכל שעושה לצורך ולא כדי לגרוע לא קאסר רחמנא עכ"ל ע"ש והוא מביא דברי הרשב"א בענין שופר בשבת ופירש שיטת הרשב"א שמשום שהחכמים תקנו שלא לתקוע לצורך אין כאן איסור בל תגרע וכן הכא הרי הוא עושה לצורך (ודבריו תמוהים דהרי הרשב"א אמר שבית דין יכולים לבטל מצוה מה"ת לצורך ואין בזה משום בל תגרע וכדברי הרמב"ם והוא רוצה ללמוד מכאן שאפילו היחיד המבטל מצוה מה"ת לצורך אין בו משום בל תגרע) אבל במקום שיש לו אפילו ספק תכלת בודאי יש עליו איסור בל תגרע

(ולכאורה בזה יש להבין ג"כ למה אין איסור בל תגרע במי שלובש תפילין דרש"י לדעת ר"ת או של ר"ת לדעת רש"י דהא אינו מכוון שם לגרוע כלל אלא שהוא מניח שניהם לצורך גדול - כדי לצאת ידי כל הדיעות - ולכאורה לדעת הרבי מראדזין אינו צריך לכוון ממש שאינו עושה כן רק משום ספיקא כשיטת המשנה ברורה שהבאנו לעיל פרק א' ע"ש)

והעין התכלת הביא ראייה לשיטתו מהתוספתא במנחות ומהגהות הסמ"ק (המובאים בהב"י ס"ו כ"ו) שמשמע משם שמי שיש לו תפילין של יד ושל ראש מעכבות זו את זו ומי שאין לו אין מעכבות וזה סותר מאי דקי"ל במתניתין במנחות ל"ח ע"ב שאינם מעכבות זא"ז אפילו כשיש לו ופירש הרבי מראדזין שכוונת הברייתא והסמ"ק הוא שבאמת אין מעכבות זא"ז ושני מצוות הם ומי שעשה אחד מהם לבד יצא בדיעבד אותו מצוה בלי השני וזה היתה כונת המשנה אבל מי שיש לו שניהם והוא רוצה לדעת אם הוא מותר ללבוש השל יד לבד או השל ראש לבד על זה אומר הברייתא שהאחד מעכב את השני שאסור לו ללבוש לכתחילה האחד בלי השני שהרי הוא עובר בבל תגרע אבל במי שאין לו כי אם אחד מהם הרי אין כוונתו לגרוע מהמצוה שהרי לצורך הוא לובש רק אותו המין ולכן אין בו משום בל תגרע אפילו לכתחילה

פרק ד'

הגאון ר' ירוחם פישל פערלא בפירושו לספר המצוות להרס"ג ז"ל בעשה ז' דף פ"ו ע"ב ד"ה ועכ"פ הקשה קושייתנו דהרי אפילו למאי דקי"ל דתכלת ולבן אין מעכבין זא"ז הרי יש לאו דבל תגרע

איסור בל תגרע בציצית בלי תכלת

שאל יידי' אלעזר וויינרעב

ודן בדין זה באריכות גדול ואביא כאן רק העיקרים הנוגעים לבעייתנו. התירוץ הראשון שכתב הוא שאינו עובר בבל תגרע דלא שייכא בל תגרע אלא במקום שעושה מצוה חסירה בתורת שלימה כגון שהוא לוקח שלשה מינים שבלולב והתכוון לצאת בזה ידי חיובו אבל כשבא לעשות מקצת מהמצוה בתורת מקצתה בלבד הרי אין זה גרעון דאין כוונתו אלא לצאת בזה מקצת המצוה ולכן מי שלובש ציצית בלי תכלת אינו מתכוון לצאת בו ידי מצות ציצית בשלימותה אלא כוונתו לעשות רק מקצת המצוה ולכן אינו עובר בבל תגרע

אבל לבסוף דחה סברא זו מכח מאי דאמרין בספרי דיש איסור בל תוסיף ובל תגרע בלולב ובציצית דהרי קי"ל דד' מינים מעכבין זה את זה ולמה לן קרא דלא יפחות מד' מינים דמהיכא תיתי שיפחות אם אינו יוצא בידי חובתו בשלשה מינים וצ"ל דהוה אמינא במקום שאין לו ד' מינים יקח לפחות ג' מינים בתורת זכר ובא הפסוק לומר דאסור לעשות כן דאין לשנות צורת המצוה ממה שצותה לנו התורה וכן הכא גבי ציצית בלי תכלת אפילו אם כוונתו לעשות רק מקצת המצוה הא אין זה צורת המצוה שצותה לנו התורה והביא רביה ג"כ מדברי הרמב"ם שאפילו אם סברתינו היתה נכונה שמי שמתכוון לעשות מקצת המצוה אינו עובר בבל תוסיף לא שייך לומר כן בציצית שהרמב"ם סובר דמצוה אחת הם וכשלוש טלית בלי תכלת הרי הוא קיים כל העשה דציצית בדיעבד דתכלת ולבן אין מעכבין ז"א ז' ואינם ב' חיובים נפרדים אלא הנם ב' פרטים במצוה אחת וא"כ היינו ממש כדמים שנתערבו דהם באמת עשה אחת וכשנותנם במתנה אחת מצוה חסירה הוא עושה וכן הכא אינו יכול לכוון לצאת ידי חיובו רק בלבן דאין חיוב בלבן לבד אלא יש חיוב להטיל ציצית בבגדו ואם יכוון לצאת ידי חיובו בציצית בלבן בלי תכלת הרי יצא חיובו בדיעבד ועובר בבל תגרע

ומה שתירץ הבית הלוי דעשה דוחה לא תעשה הקשה הרב פערלא ז"ל הא כאן יש עשה ולא תעשה דהא ביטל עשה דתכלת וגם עובר בבל תגרע ואין אומרים עשה דוחה לא תעשה ועשה ולכן ריפ"פ רצה לתרץ דאין אומרים דאין עשה דוחה לא תעשה ועשה במקום שהלא תעשה מיתלי תלי בהעשה וכמו בקרבן פסח בזבחים ק' ע"א דהעשה דלה יטמא למ"ד דחובה הוא דוחה העשה דפסח והלא תעשה דבל תאחר שהלא תעשה דבל תאחר מיתלי תלי באותו עשה דהיינו שהוא עובר בהלא תעשה בזה גופא שאינו עושה העשה וכיון דהדין נותן שאינו צריך לעשות העשה (שמצות לה יטמא מוטלת עליו מיד וזה דוחה מצות עשה דקרבן פסח שאינה באה אלא לאחר זמן) לא שייך לומר שעבר בהלא תעשה [עיי' בטו"א ר"ה ה' ע"א] אבל ריפ"פ ז"ל כתב דלא שייך תירוץ זה אלא לדעת הרשב"א שבביטול מצוה כולה עובר בבל תגרע שאז הרי הוא עובר בבל תגרע במה שאינו עושה המצוה דתכלת שלשיטתו הלאו דבל תגרע תלוי ממש בביטול העשה אבל לדעת האחרונים דאין איסור בל תגרע אא"כ הוא עושה מצוה לא בשלימותה הרי אין הלא תעשה תלוי בביטול העשה אלא היא תלויה בגרעון במעשה מצוה ולשיטתם אזהרת בל תגרע בדוכתא קיימא שאין הלאו תלויה בביטול העשה דתכלת אלא היא תלויה במה שמעשה המצוה דציצית חסירה היתה אבל מ"מ מדברי ריפ"פ ז"ל יש לנו הסבר לדעת הרשב"א למה מותר בזמן הזה ללבוש לבן בלי תכלת משום עשה דוחה לא תעשה

ואז רצה להשיב דאינו עובר בבל תגרע במקום שהוא מכוון לעשות מקצת המצוה היום כל מה דאפשר לו ליקיים ולגמרה כשיוכל לגמרה והביא רביה לסברא זו מהפסוק במחצית השקל דהדל לא ימעט דמהיכא תיתי שיכול למעט? הלא התורה מחייבתו לתת מחצית השקל ואם ימעט ה"ה עובר בבל תגרע! אלא דצ"ל דהוה אמינא שאם אין ידו משגת שיכול לתת מקצת היום והשאר כשישיג ידו ואין בזה משום בל תגרע שהרי כוונתו לגמור ומי שלובש לבן בלי תכלת הרי כונתו להטיל תכלת כשיבוא לידו תכלת ולכן אינו עובר בבל תגרע וגם סברא זו דחה אותו שאין שייך לומר כן אלא בזמן שהתכלת מצויה אבל בזמן שאינה מצויה הרי אין לומר דהוא מתכוון לגמור המצוה כשיוכל דהרי אין שייך להטיל תכלת

איסור בל תגרע בציצית בלי תכלת

שאל יידי' אלעזר וויינרעב

למסקנא תירץ דהא דאינו עובר בבל תגרע האינדא דליכא תכלת היינו משום דאמר קרא במצות ציצית לדורותם [עיין באור החיים הק' על הפסוק] ופסוק זה בא למשרי לן ללבוש ציצית בלי תכלת בזמן דליכא תכלת ובזה פירש לשון המדרש [תנחומא בסוף פ' שלח] וז"ל מצוה להביא לבן ותכלת ויעשה אימת כשהיה תכלת ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז עכ"ל דלכאורה קשה דאם המדרש אתי לאשמועין דינא דאינם מעכבין זא"ז אמאי תלי לה בזמן הזה דליכא תכלת הא אפילו בזמן דאיכא תכלת נהג דין זו אלא צ"ל דאתי לאשמועין דיש דין חדש בזמן הזה דאין התכלת בנמצא והיינו שמותר ללבוש ציצית בלי תכלת מהפסוק לדורותם משא"כ בזמן דאיכא תכלת שיש לאו דבל תגרע במי שאינו מטיל תכלת בבגדו

פרק ה'

מתוך העיון בדברי האחרונים הנ"ל היה נראה לע"ד עוד שני אפשרויות למה אין איסור בל תגרע בזמן הזה במי שלבוש ציצית בלי תכלת

א) אולי למ"ד מצוות צריכות כונה י"ל דמי שאינו לובש תכלת מאיזה סיבה ולא התכוון לצאת ידי מצות ציצית בלבן בלי תכלת לא עבר על לאו דבל תגרע דהרי הטו"א בקונטרס אבני מילואים שם מביא ראיה לשיטתו מסוכה ורצה לדחותו ולומר דה"ק סד"א ליתי [פריש או רימון] ולא ליכוון לשם מצוה דאין כאן משום בל תגרע דכמו שלמ"ד מצוות צריכות כונה צריך כונה כדי לעבור בבל תוסיף (עיין בראש השנה ט"ז ע"ב בקושיית אב"י לשיטת רבא דמאצ"כ הישן בשמיני בסוכה יעבור בבל תוסיף שהרי הוא עשה מעשה מצוה אפילו בלא כונה ע"ש) ג"כ בבל תגרע בעי כונה [היינו כונה לצאת ידי המצוה לא בשלימותה] ואם לא יכון למצוה בלקיחת הג' מינים והפריש לא יעבור איסור בל תגרע ודחה ביאור זה דאעפ"כ למה לן טעמא דאתי למיסרך הלא יש חשש דילמא אתי ליכון למצוה ויעבור בבל תגרע ולמה שביק חשש חורבא בשעתא ונקט חשש חורבא דלאחר זמן ע"ש בדבריו ומ"מ מדבריו נראה דלמ"ד מצוות צריכות כונה אינו עובר בבל תגרע אא"כ הוא מכוון לצאת ידי המצוה לא בשלימותה וא"כ מי שאינו לובש תכלת משום שאינו יכול להשיגו אין בו משום איסור בל תגרע שהרי אין לו כונה לעשות מצוה חסירה שכוונתו הוא לעשות מצוה שלימה ורק מחמת אונס אינו יכול לגומרה והגרעון באה מחמת אונס ולא שייך לומר בל תגרע באונס שאינה נקראת מעשה מצוה חסירה אא"כ הוא מכוון בפירוש לכך

והמחלוקת הידוע בדין מצוות צריכות כונה או לא יש כמה דיעות בהראשונים והאחרונים ואכמ"ל בזה אבל באמת אפילו למ"ד מצוות צריכות כונה הרי מסקנת רבי יהושע בזבחים הוא דעובר בבל תגרע בדמים שנתערבו ושם הלא לא התכוון בנתינתו לעשות המצוה באופן גרוע אלא כונתו היתה לא לעבור באיסור בל תוסיף ועדיין עובר הוא בבל תגרע וגם כאן מתכוון לעשות מצוה שלימה ואונס הוא במה שאינו יכול לגומרה משום איסור בל תוסיף וצ"ל דמה שאמר הטו"א דלמ"ד מצוות צריכות כונה אינו עובר בבל תגרע אינו אלא אם התכוון בפירוש לא לצאת ידי המצוה כלל וכמו במי שנוטל פריש במקום אתרוג שהתכוון לזכר בעלמא ואז אינו עובר בבל תגרע אבל אם הוא מכוון לצאת ידי המצוה באופן גרוע מאיזה סיבה שיהיה אפילו אם מחמת אונס אינו יכול להשלימה הרי הוא עובר בבל תגרע ואולי יש לחלק שבדמים שנתערבו פשיעתו גרם שיתערבו הדמים ולא שייך לומר שאונס הוא במה שאינו יכול להשלים מעשה המצוה ולכן הוא עובר בבל תגרע אבל מי שאין לו תכלת אין זה מחמת פשיעתו שאונס אמיתי הוא ולכן אין בו משום בל תגרע שלא התכוון לעשות מצוה חסירה אבל לכאורה לא מסתבר לחלק בזה שהרי באותה שעה שהוא עושה המעשה שבה עובר על הלאו ה"ה אונס משום בל תוסיף וי"ל שמשום דבל תגרע לאו שאין בו מעשה הוא והגרעון באה מחמת פשיעתו ופשיעתו גרם לזה אולי י"ל שעבר בבל תגרע ואולי זה תלוי בדין תחילתו בפשיעה וסופו באונס והרבה יש לדון בזה ואכמ"ל

איסור בל תגרע בציצית בלי תכלת

שאל ידדי' אלעזר וויינרעב

ב) אחד מהתירושים של הרב ירפ"פ ז"ל היתה דאינו עובר בבל תגרע במקום שהוא מכוון לעשות מקצת המצוה היום כל מה דאפשר לו ליקיים ולגמרה כשיוכל לגמרה ואע"פ שהוא דחה תירוץ זה משום שבזמן שאינה מצויה הרי אין לומר דהוא מתכוון לגמור המצוה כשיוכל דהרי אין שייך להטיל תכלת היום, לענ"ד נראה דגם בזמן שהתכלת אינה בנמצא שייך לומר סברא זו דהוא מתכוון להטיל תכלת כשיהיה לו האפשרות דהלא אם ימצאו תכלת בוודאי יטילו מיד וכל מי שלובש ציצית בכל יום אם היה לו תכלת ברור שמיד יטילו כדי ליקיים המצוה כתיקונה ועוד האנו מחכים לביאת המשיח בכל יום שיבוא וברור שלעתיד לבא נוכל ליקיים מצוה זו וכמו שכתב היערות דבש ז"ל ולכן חובה על כל איש בשימו ציצית בבגדו לזכור מצות התכלת ולהאנח בשברון מתנים על אשר אי אפשר ליקיים המצוה בשלימות עכ"ל (וסברא זו י"ל אפילו למ"ד מצוות אין צריכות כונה דהא אינו עושה מעשה חסירה כלל שהוא היתחיל לעשות מעשה שלימה אלא שלא היספיק בידו לגמרה)

וגם מסקנת הרירפ"פ ז"ל תמוה מאד דהא איך שייך לחדש דרשה מהפסוק לבטל לא תעשה דאורייתא במקום שדרשה זו אינה נזכרת בשום מקום בחז"ל וצ"ל שהגאון ריפ"פ סמך עצמו על המנהג שכל ישראל לובשים ציצית בלי תכלת זה אלף וחמש מאות שנים בערך ואינם חוששים ללאו דבל תגרע ודחק עצמו למצוא סמך למנהג ישראל מהפסוק אבל לענ"ד נראה דיותר מסתבר לתרץ דאפילו בזמן דליכא תכלת כונתינו להטיל תכלת מיד כשנתברר לנו מהותו וכמו שכתב ריפ"פ בזמן דאיכא תכלת שאינו עובר בבל תגרע אם מתכוון להטיל תכלת מיד כשישיגו כן גם בזה"ז מתכוונים כל ישראל ליקיים מצוה זו כשיתברר לנו מהות התכלת

פרק ו'

ונסכם כאן כל הדיעות בענין איסור בל תגרע במי שלובש ציצית בלי תכלת

1) דעת הבית הלוי שיש איסור בל תגרע בכל מי שלובש ציצית בלי תכלת ומשום דעשה דלבן דוחה הלא תעשה דבל תגרע מותר ללבוש ציצית מחוסרת

2) דעת הרבי מראדזין שיש לחלק בין מי שיש לו תכלת למי שאין לו שכל שאינו מתכוון לגרוע מהמצוה ועושה מצוה חסירה לצורך כגון מי שאין לו תכלת אינו עובר בבל תגרע אבל מי שיש לו תכלת או אפילו יש לו ספק תכלת מחוייב להטילו ויש בו משום בל תגרע אם אינו מטילו

3) דעת ריפ"פ דהפסוק לדורותם מתיר לנו להטיל ציצית בלי תכלת בזמן שאין התכלת בנמצא

4) סברא לענ"ד דאפילו בזמן הזה שייך לומר דכל המטיל ציצית בבגדו אפילו בזמן שאין התכלת מצויה כוונתו בוודאי הוא להטיל תכלת מיד כשיוכל להטילו והוי כמי שהיתחיל במצוה על דעת לגמרו כשישיג ידו ולא אמרינן בזה בל תגרע

5) עוד סברא לענ"ד שלמ"ד מצוות צריכות כונה צריך כונה בפירוש לעשות מעשה מצוה חסירה ואם לא התכוון לכך אינו עובר בלאו דבל תגרע ולכן אם הוא אונס במה שאינו יכול לגמור המצוה וכגון במי שאינו מטיל תכלת בזמן דליכא תכלת לא שייך לומר שהתכוון לעשות מצוה חסירה שכוונתו היתה לעשות מצוה שלימה ואונס הוא על השאר